

Matko Marušić

Institut za povijest umjetnosti
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb
mmarusic@ipu.hr

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljen / Received: 1. 7. 2025.

Prihvaćen / Accepted: 19. 10. 2025.

UDK / UDC: 726(497.572Osor)"14/15"

DOI: 10.15291/ars.4975

Bilješke za sakralnu topografiju Osora

Notes on the Sacred Topography of Osor

SAŽETAK

U radu su sabrani podatci o crkvama i kapelama koje su postojale u urbanom arealu Osora, a kojima više nema traga. Znanja o tim građevinama vrlo su oskudna zbog niskog stupnja proučenosti pisane građe i tek djelomično provedenih arheoloških iskapanja. Uz sabiranje rijetkih navoda u literaturi, u ovom su radu sustavno analizirani najraniji izvori o crkvama: Popis dobara Osorske biskupije iz 1534., apostolske i kanonske vizitacije (Agostino Valier, 1579., Michele Priuli 1603., te Valerij Ponte, 1645.) te dio pisane građe osorske kancelarije iz prvih desetljeća 16. stoljeća. Dio proučenih crkava zabilježen je na katastarskoj izmjeri Franje I. iz 1821. godine. U radu je obrađeno četrnaest crkava koje su podijeljene na one izvan i unutar zidina, nakon sedamdesetih godina 15. stoljeća kada je gradnjom novoga „mletačkog” zida reducirana raniji areal grada. Rad donosi osnovne podatke o crkvama, ostacima arhitekture i opreme, s namjerom da sabrani podatci posluže kao alat za daljnja istraživanja urbane i sakralne topografije Osora.

Ključne riječi: Osor, sakralna topografija, arhivski izvori, urbanizam, sakralna arhitektura

ABSTRACT

This paper gathers information on the churches and chapels that once existed within the urban area of Osor, but of which no trace survives today. Knowledge of these buildings is extremely limited due to the low level of research into written sources and the only partially conducted archaeological excavations. In addition to collecting the few references found in the literature, this study systematically analyses the earliest churches based on the list of properties of the Diocese of Osor from 1534, apostolic and canonical visitations (Agostino Valier, 1579; Michele Priuli, 1603; and Valerio Ponte, 1645), as well as part of the written records of the Osor chancery from the first decades of the 16th century. Some of the examined churches are also recorded in the cadastral survey of Francis I from 1821. The paper discusses fourteen churches, divided into those situated outside and those within the town walls after the 1470s, when the construction of the new “Venetian” wall reduced the earlier urban area. Basic information on each church, its surviving architectural remains, and furnishings is presented, with the intention that the collected data serve as a tool for further research into the urban and sacred topography of Osor.

Keywords: Osor, sacred topography, archival sources, urban planning, sacral architecture

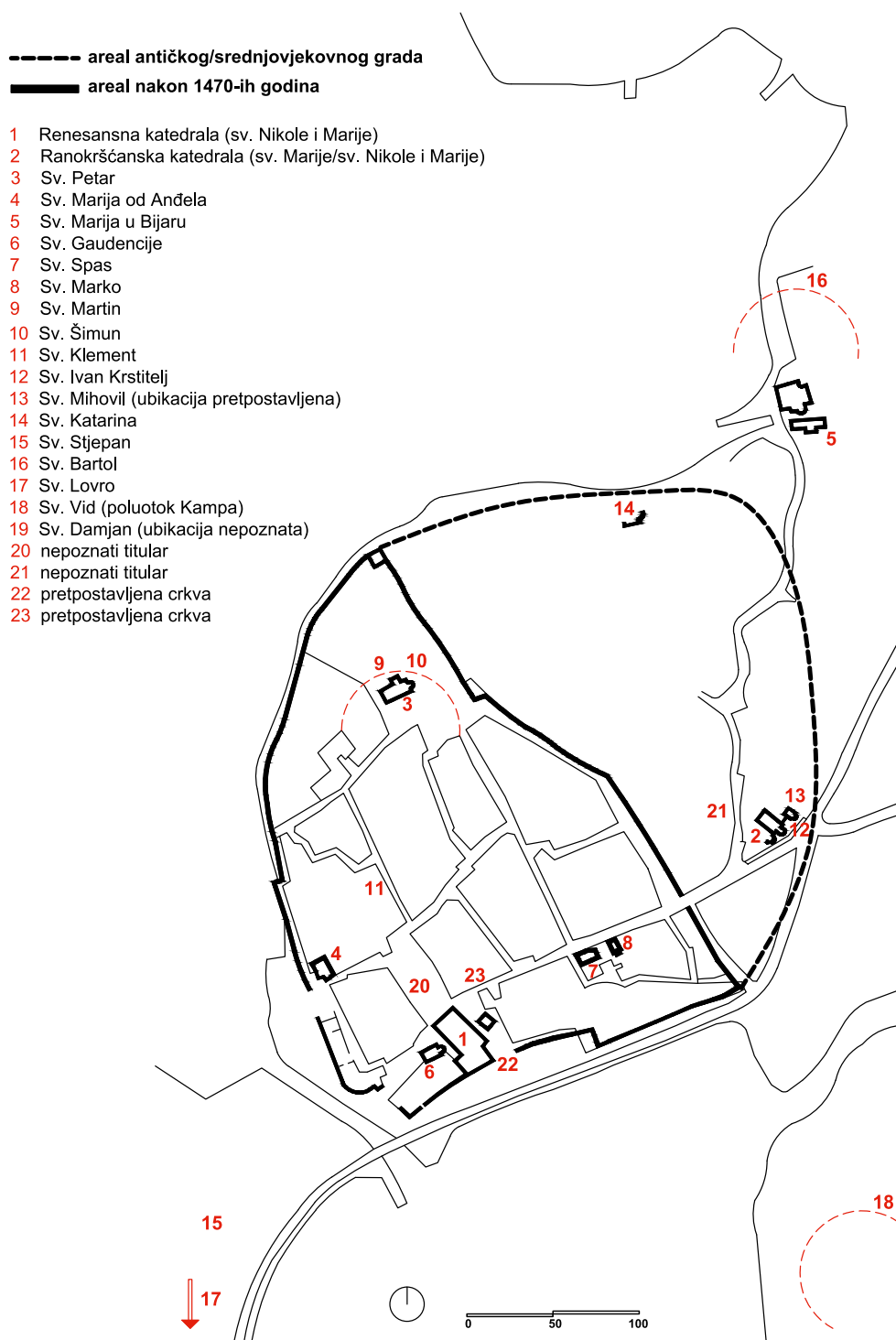
Kao i kod mnogo većih urbanih povijesnih cjelina, i u Osoru je moguće razlikovati – uvjetno govoreći – „velike” od „malih” crkava. Prvoj bi grupi pripadalo njih pet, od kojih čak tri trobrodne: renesansna katedrala Sv. Nikole i Sv. Marije, stara (ranokršćanska) katedrala istog titulara, te samostanske crkve, Sv. Petra (benediktinci), Gospe od Anđela (benediktinke, poslije klarise) i Sv. Marije u Bijaru (franjevci trećoredci). Osim navedenih crkava (Karta I, br. 1–5), čije su okolnosti gradnje uglavnom poznate, areal grada bio je prožet i zamjetnim brojem drugih crkava, koje bismo zbog veličine redom mogli nazvati i kapelama.¹ Podignute tijekom dugog razdoblja, otprilike od kasne antike do renesanse, te su crkve većinom srušene još krajem 16. stoljeća, uglavnom zbog nezadovoljavajućega građevinskog stanja i lošeg trenutka u kojem se grad nalazio. Njihov davni nestanak iz slike grada objašnjava zbog čega o njima raspoložemo s iznimno malo pisanih vijesti, zašto su tek iznimno preživjeli konkretni materijalni ostatci arhitekture i opreme te zašto, na koncu, njihova ubikacija nije sačuvana u lokalnim predajama ili hagiotoponimima osorskog krajolika.

Najranije vijesti o većini osorskih crkava nalazimo tek u izvorima 16. stoljeća. Tada se, međutim, one uglavnom spominju posredno, kao međašni orijentiri u kupoprodajnim ugovorima. Prvi sustavan popis crkava s obvezama slavljenja misa datira iz 1534. godine.² Ondje se spominje dvanaest crkava: *S. Maria over S. Nicolò*, *S. Piero*, *S. Marco*, *S. Gaudente*, *S. Martin*, *S. Simon*, *S. Clemente*, *S. Lorenzo apresso Ossaro*, *S. Salvador*, *S. Catherina in Vier*, *S. Bartolo in Vier* i *S. Maria fuori Ossero*.³ U popis su zavedene isključivo one crkve čiji su oltari bili opterećeni misnim nakinama, odnosno koji su uzdržavani oporučnim ostavštinama. Istovremeni izvori potvrđuju postojanje i drugih, u navedenom izvoru izostavljenih crkava. Primjer je crkva benediktinskog Samostana Gospe od Anđela, sigurno podignuta nekoliko godina prije navedenog datuma, moguće na temeljima neke starije crkve. Primjerice, ta se crkva u jednom ugovoru iz 1530. godine naziva crkva Sv. Benedikta, no samostan je tituliran Mariji od Anđela.⁴ Iz popisa također nedostaje crkva Sv. Marije franjevac trećoredaca u Bijaru (sagrađena 1414., od trećoredaca preuzeta 1465.), ali i manje crkve Sv. Stjepana i Sv. Ivana Krstitelja, koje se spominju u drugim izvorima.

U apostolskoj vizitaciji Osorske biskupije 1579. godine, provedenoj pod vodstvom nadbiskupa Verone, Agostina Valiera, uz pet „velikih”, prije navedenih crkava, spominje se čak dvanaest manjih, od kojih sedam ruševnih.⁵ U idućoj vizitaciji, iz 1603. godine, koju je predvodio Michele Priuli, biskup Vicenze, navodi se manji broj crkava, njih svega sedam, od čega tri ruševne.⁶ Ovaj zbroj uključuje samo crkve unutar zidina Osora ili u neposrednoj blizini, no ne i crkve gradu pripadajućeg teritorija.⁷ Kasnije vizitacije, vizitacija Valerija Ponteata iz 1647.⁸ te *Relazione ad limina* osorskog biskupa Nikole Dinarića iz 1749.⁹ navode mnogo manji broj crkava, što potvrđuje da je dio njih u međuvremenu napušten ili srušen (Prilog 1). Konačno, na katastarskoj izmjeri iz 1821. godine ucrtano je ukupno deset crkava, od koji su dvije (Sv. Petar i Sv. Katarina) bile ruševne (sl. 1).

Cilj ovog rada jest sakupiti podatke o manjim i u literaturi uglavnom neobrađenim osorskim crkvama i kapelama kao prilog proučavanju urbaniteta i duhovnog života toga biskupskog grada tijekom srednjega i ranoga novog vijeka.¹⁰ Namjera je doprijeti do titulara i smještaja najranijeg sloja crkava, posebice onih koje pripadaju slabo poznatim stoljećima ranoga srednjeg vijeka, barem u mjeri u kojoj to dopuštaju kasniji i sadržajno šturi arhivski izvori.¹¹ U radu su sabrani podatci o četrnaest crkava od kojih je danas u funkciji svega jedna (Sv. Gaudencije), nekoliko ih je sačuvano u perimetralnim zidovima, a znatan dio građevina nije moguće ubicirati.

Sabiranjem podataka o povijesti, opremi i slavljenju misa u manjim crkvama, namjera je potaknuti daljnju raspravu o sakralnoj, a posredno i urbanoj topografiji Osora, što je posebno važno zbog čestih arheoloških kampanja, koje su recentno

Karta I.
 Položaj crkava u arealu Osora
 (izradili: autor i M. Kamenar)

Location of churches in the area
 of Osor

rezultirale pronalaskom barem dviju crkava nepoznatih titulara: jedne sred glavnoga osorskog trga,¹² a druge na istočnom dijelu areala, na današnjem pašnjaku ispred ranokršćanske katedrale.¹³ Tomu treba dodati i mogući nalaz apside s lezenama, otprilike južno od začelja renesansne katedrale,¹⁴ ali i pretpostavljenu kapelu u pravokutnome šiljasto nadsvođenom prostoru uz Gradsku ložu (depo Arheološke zbirke Osor).¹⁵ Ovaj se rad temelji na arhivskim izvorima, tako da o navedenim crkvama neće biti riječi (njihov je položaj ipak ucrtan na Karta I, br. 20–23).

1.
Prvi katastarski plan Osora,
1821., detalj, Archivio di Stato
di Trieste, Fondo Catasto
Franceschino, Serie Mappe, b
323b05, V, V

The earliest cadastral plan of
Osor, 1821

Crkve su, radi lakšeg snalaženja, u radu podijeljene na one *intra* i *extra muros*, pri čemu je nužno istaknuti da je riječ o razlikovanju koje nije starije od 15. stoljeća. Naime, prvotni perimetar grada, koji je zauzimao površinu cijelog poluotoka, reduciran je nakon napada Genove (rat s Venecijom 1377. – 1381.), odnosno podizanja „mletačkog” poteza zidina otprilike po sredini nekadašnjeg areala, u posljednjoj trećini 15. stoljeća.¹⁶ Tim zahvatom izvan perimetra ostala je dotadašnja, ranokršćanska katedrala, ali i neke druge crkve, koje su izvorno bile sagrađene unutar zidina (sl. 2).

Crkve *intra muros*

Sveti Gaudencije (Karta I, br. 6)

Gradnja crkve (15,83 x 6,07 m) posvećene patronu grada uobičajeno se smješta u posljednju četvrtinu 14. ili u sam početak 15. stoljeća, no točna godina gradnje odnosno dovršetka nije poznata.¹⁷ Jednostavan pravokutni brod i istaknuta svođena apsida istog oblika tipične su za navedeno razdoblje.¹⁸ Andrija Mohorovičić crkvu je razvrstao u prijelazni, romaničko-gotički tip (jedino je apsida svođena šiljastim svodom, dočim je brod bez svoda), naglasivši jedinstvenost takvog rješenja na širem kvarnerskom prostoru.¹⁹ Debljina zidova doista ne sugerira da je svod izvorno bio planiran.

Pročelje s preslicom za tri zvona u dva reda uglavnom je sačuvano u izvornom obliku, za razliku od druge klesane opreme koja je ili zamijenjena ili je novijeg datuma. Portal je izvorno bio zaključen gotičkom lunetom u obliku triloba, no središnji su dijelovi zamijenjeni renesansnim elementima nepoznate provenijencije; okvir vrata je noviji.²⁰ Jedini drugi ukras jednostavnog pročelja jest tanak gotički vijenac ukrašen zupcima. Nad njime se nalazi skromni okul. Sjeverno pročelje crkve nije skulpturno ukrašeno, no u njega je uzidano više fragmenata ranosrednjovjekovne pleterne plastike.²¹ Konačno, crkva je imala i bočna vrata sa sjeverne strane, zazidana u nepoznatom trenutku. Na sjevernom zidu, neposredno ispod vijenca, zamjećuje se zazidani otvor srpastog profila, koji upućuje na vrijeme romanike. Nije moguće utvrditi je li riječ o nekoj ranijoj fazi crkve ili, kao u slučaju ostale plastike, reupotrijebljenom elementu.

U unutrašnjosti je od izvorne opreme sačuvan okvir trijumfalnog luka i postolje uskršnje svijeće. Stupić od rapske breče, s kvalitetnim lisnatim kapitelom i slijepim grbom, postavljen je na rubu povišenog dijela ispred oltara, uvjetno govoreći, korski prostor crkve.²² Riječ je o liturgijskoj opremi koja je drugdje rijetko sačuvana, a datira iz vremena gradnje crkve. Crkva osorskog zaštitnika bila je prva crkva sagrađena nakon napada Đenovljana, koji se u historiografiji smatra kobnim za daljnju sudbinu grada.²³ U crkvu je preneseno tijelo sv. Gaudencija, za koje je naručena drvena škrinja, a tijekom 15. stoljeća postavljena je i velika drvena skulptura osorskog patrona.²⁴ U izvorima 16. stoljeća navodi se da je crkva bila bratovštinska, no nije poznato vrijeme njezina osnivanja.²⁵ Godine 1575. škrinja s relikvijama se premješta u katedralu, no istom se prigodom svetište crkve oslikava likovima svetaca.²⁶ Oslík je pod nanosima žbuke otkriven 1941. godine, no zbog ratnih okolnosti istraživanja su prekinuta.²⁷ Zidne slike, zbog datacije i zbog kvalitete, zavređuju istraživanje i konzervaciju.²⁸

Sveti Spas (Karta I, br. 7)

Riječ je o jednobrodnoj crkvi s ravnim začelnim zidom na središnjoj gradskoj ulici, čiji je smještaj ucrtan na katastru 1821. godine (*Oratorio sotto il titolo di S. Salvatore*).²⁹ Crkva je do rušenja bila važan akcent središnje gradske komunikacije: ispred nje se nalazio mali trg, na sjecištu glavne i jedne od sporednih ulica. Prema izvorima iz 16. stoljeća, crkva je bila pod patronatom osorskog biskupa (*vulgo nuncupata del vescovo*).³⁰ Portalu crkve pripadao je nadvrtnik s uklesanom godinom 1498. i grbom biskupa Ivana Justija, za čijeg je vremena posvećena nova katedrala.³¹ Nadvrtnik je sačuvan nakon rušenja crkve u 19. stoljeću, a u 20. stoljeću položen je zdesna glavnom portalu katedrale, gdje se i danas nalazi (sl. 2a–b).

Početak kolovoza 1818. godine sastavljen je inventar crkve za koju se navodi da je smještena *in contrada Plocatiza* što je naziv za središnju osorsku ulicu, očito tada već popločanu. U inventaru, koji potpisuje javni procjenitelj Pietro Micheluti, prema odredbi gradske uprave, procijenjen je materijal i imovina crkve namijenjene rušenju: navode se dimenzije (šest klaftera dužine, 3 širine i 3,5 visine), te inventar, četiri klupe, mramorni pil, mjedena svjetiljka, brončano zvonce i oltar sa stepenicama. Također su procijenjene i kupe (njih 1800), grede krovništa (12) i preslica.³² Crkva je stajala još sredinom 19. stoljeća, iako desakralizirana i djelomično urušena, kako se navodi u izvještaju labinskog proučavatelja starina Luciana Tomasija, upućeno Pietru Kandleru te objavljeno 1846. godine u časopisu *L'Istria*. Ondje je zabilježen vrijedan podatak da je u oltar crkve bio ugrađen rimski fragment sa sepulkralnim natpisom.³³ Luciani je u kamenom fragmentu prepoznao sekundarno udubljenje za umetanje relikvija oltara (*sepulchrum*). Nakon rušenja u drugoj polovici 19. stoljeća, na mjestu crkve podignuta je jednostavna katnica.

2a-b.
Nadvratnik crkve Sv. Spasa,
1498. (foto: I. Marušić)

Lintel of the church of the Holy
Saviour, 1498

O izgledu crkve Sv. Spasa postoje i raniji podatci: godine 1579. vizitator Valier odredio je da se u crkvi treba popraviti opločenje odnosno da se imaju otvoriti dva prozora kako bi se iz unutrašnjosti izvukla vlaga. Istom je prigodom naređeno da se oltar ukraši doličnom oltarnom slikom, drvenim raspelom, oltarnim ruhom, svijećnjacima i kanonskim tablicama, što potvrđuje da crkva tada nije bila propisno opremljena.³⁴ I u bilješkama vizitacije 1603. godine navedeno je da crkvu treba ukrasiti slikom.³⁵ Sredinom 17. stoljeća oltar je bio u „jadnom stanju” (*altare sordide dispositum*). Navedeno je također da je crkva bila solidno građena (*corpus ecclesiae competenter munitum*), a ključ je *ex caritate* držala neka Osoranka koja je obitavala u blizini.³⁶

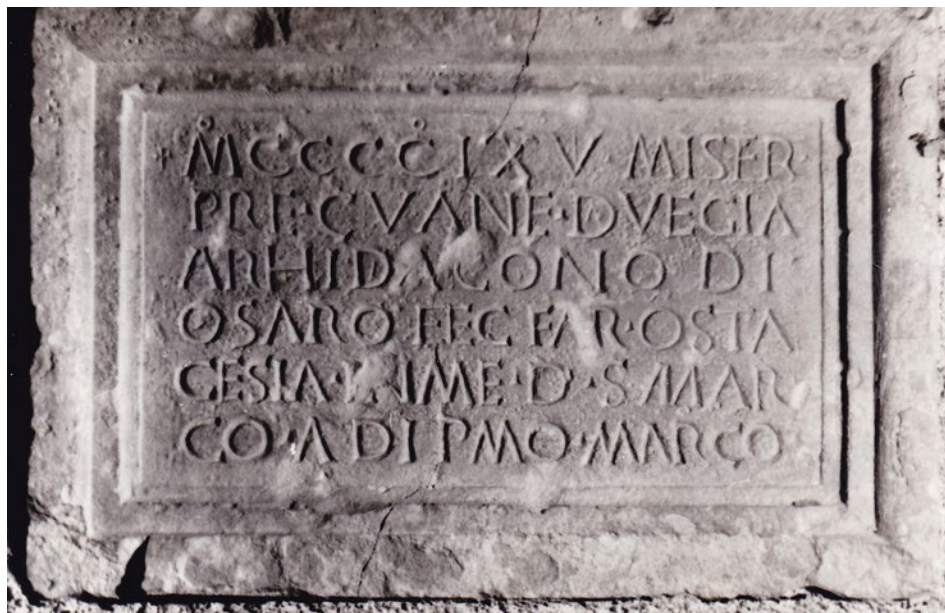
U iščekivanju daljnjih arhivskih istraživanja, može se pretpostaviti da je crkva doista podignuta koncem 15. stoljeća, kako je zabilježeno na nadvratniku uz grb biskupa Justija. Kako je riječ o godini posvećenja, odnosno dovršenja za osorske prilike velebne katedrale, istovremeno dovršenje još jedne crkve doista govori u prilog pojačanoj graditeljskoj aktivnosti.³⁷ Kiparska obrada plošnog grba slabe je kvalitete, zbog čega je nije moguće pripisati izvanjskoj radionici koja je opremala pročelje katedrale.³⁸ Crkvu su vjerojatno gradili lokalni graditelji, a oblikom (jednostavan pravokutan tlocrt ravnog začelnog zida) bio je karakterističan za vrijeme konca 15. i prvih desetljeća 16. stoljeća (usp. tlocrt crkve Gospe od Anđela).³⁹

Sveti Marko (Karta I, br. 8)

Crkva je dovršena 1. ožujka 1466. godine na južnom potezu glavne osorske ulice, a njezin točan položaj ucrtan je na katastru 1821. godine. Bila je nepravilno orijentirana, s pročeljem na sjeveru i s istaknutom pravokutnom apsidom na jugu.⁴⁰ Prema sačuvanom natpisu (sl. 3) koji je bio uzidan u pročelje, sagra-

3.
Ploča s posvetnim natpisom,
1466., izvorno s pročelja crkve
Sv. Marka (inv. AZO-1771;
Fototeka Arheološke zbirke
Osor)

Plaque with dedicatory
inscription from 1466, originally
from the front façade of the
church of St Mark

đena je inicijativom osorskog arhidakona Ivana iz Krka: + MCCCC LXVI MISER PRE CVANE DA VEGIA ARHIDIACONO DI OSARO FECE FAR OSTA CESIA A NOME D(I) S. MARCO A DI PRIMO MARÇO.⁴¹ Početkom 16. stoljeća o crkvi se skrbio svećenik Ivan Draža (unatoč istom imenu, zbog vremenskog odmaka zacijelo druga osoba od naručitelja), a održavana je prihodima od iznajmljivanja kuće u Osoru, vinograda podno Osorščice i pašnjaka na stanu Grmožaj, na jugu Cresa.⁴² Nakon stotinu godina postojanja, vapila je za popravkom te je u vizitaciji 1579. godine naređeno popravljavanje ulaza i redovito održavanje.⁴³ Istom je prigodom naređeno da se nabavi nova oltarna slika.⁴⁴ Rektori su, kao i u slučaju ostalih crkava, bili birani iz redova osorskog klera. Početkom 17. stoljeća ponovljene su odredbe za uređenjem crkve, posebice krova i zidova. U crkvi se misilo jednom mjesečno i na dan sv. Marka, a sliku, koja je očito nabavljena prema uputama iz ranije vizitacije, trebalo je popraviti (umjetnina nije sačuvana).⁴⁵ Crkva je početkom 19. stoljeća bila u uporabnom stanju, no vjerojatno je srušena do kraja istog stoljeća, kada je na njezinu mjestu sagrađen prvo gospodarski objekt, a potom kuća krajem 20. stoljeća.

Sveti Martin (Karta I, br. 9)

U popisu dobara Osorske biskupije iz 1534. godine navedena je crkva Sv. Martina, smještena negdje „u blizini crkve sv. Petra” (*apresso s. Piero in Ossaro*).⁴⁶ Crkvom je krajem 16. stoljeća upravljao Donat Petris, skrbnik Kolumela pokojnog Jakova Draže, no prihod od svega devet koza bio je zanemariv.⁴⁷ Do 1579. godine osorski Sv. Martin bio je izvan funkcije, a unutrašnjost crkve ispunjena otpadom. Vizitator A. Valier je, inače vrlo škrt u opisima arhitektonskih osobitosti crkava i oltara koje je obišao, ipak zabilježio njezin oblik, koji mu je očito privukao pozornost. Crkva je, vizitatorovim riječima, bila „kružnog oblika, sa zvonikom u središtu koji je počivao na četiri okrugla stupa”.⁴⁸

Sažeti opis otkriva jednu sasvim nepoznatu crkvu centralnog oblika, kakve su sačuvane ili izvorima osvjedočene diljem jadranske obale, no ne i na području nekadašnje Osorske biskupije. Opis daje za pravo pretpostaviti da je, za razliku od glavni- ne istočnojadranskih rotundi, osorska imala i središnji dio i ophod, s obzirom na to da je vizitator istaknuo da zvonik, očito u središtu, počiva na četirima stupovima (a

ne stubovima, što je u ranome srednjem vijeku bilo češće rješenje). Očito je posrijedi bio neki oblik „bizantinizirajuće” konstrukcije, koja je u literaturi poznata pod terminom *quincunx*.⁴⁹ Intrigantan je smještaj crkve, „u blizini sv. Petra”, posebice stoga što u opsežnim višegodišnjim arheološkim istraživanjima sklopa toga istaknutog benediktinskog samostana nije identificirana takva struktura.⁵⁰

Od početka 17. stoljeća crkva se više ne spominje u vizitacijama, što upućuje na to da je srušena krajem 16. stoljeća, kada je već bila izvan funkcije. Ostaje se nadati da će daljnja istraživanja, posebice neinvazivnim arheološkim metodama, ustanoviti točan položaj crkve i njezin oblik te pružiti oslonac za dataciju, koju je za sada moguće postaviti u širok period od kasne antike do romanike.

Sveti Šimun (Karta I, br. 10)

Crkva se nalazila *in contrata de San Piero*, dakle u sjevernom dijelu grada koji se nazivao prema benediktinskom samostanu, i možda je, kao i prije spomenuta crkva Sv. Martina, bila dio samostanskog sklopa (iako je prostorna odrednica *in contrata* puno šira od *apresso*). U kupoprodajnim ugovorima iz 16. stoljeća navode se kuće *in contrata S. Symeonis*, što ipak upućuje na to da je Sv. Šimun bio udaljeniji od crkve Sv. Petra.⁵¹ Godine 1534. o crkvi su se brinuli osorski svećenici Bernardin i Nikola Balon, a njezin se prihod sastojao od rente kuće u Osoru i pašnjaka u Nerezinama te prihoda od stada ovaca.⁵²

Godine 1579. crkva je bila jednostavni beneficij pod juspatronatom (ne navodi se čijim, no ako je suditi po izboru svećenika, moguće obitelji Balon). Prihod je bio skroman (tri libre), a propisano je bilo slavljenje mise na svetčev dan i na Božić. I ova je crkva, nepoznatog vremena i okolnosti gradnje, do druge polovice 16. stoljeća bila ruševna, s oštećenim vratima i okulom, a na oltaru se nalazila neka stara slika i dva željezna svijecnjaka. Oltarna ruha bila su prljava i oštećena. Naređen je popravak svega navedenoga.⁵³ Početkom 17. stoljeća, kada je crkva još uvijek imala prihod (povećan na četiri libre), naređuje se njezino rušenje i prenošenje prihoda na crkvu Sv. Ivana.⁵⁴ Poslije se crkva ne spominje, na temelju čega je moguće zaključiti da je ubrzo srušena.

Sveti Klement (Karta I, br. 11)

Početkom 16. stoljeća o crkvi su se skrbili nasljednici pokojnog Antuna Belovića, a uzdržavala se od najma neke kuće u Osoru, kojom se koristio majstor Ivan Ribić iz Raba i terena *in punta dello poni*, koji je držao stanoviti postolar Marko.⁵⁵ Godine 1579. crkva je bila bez krova,⁵⁶ no nije, kao u slučaju drugih crkava, naređeno njezino rušenje. Sredinom 18. stoljeća navedena je kao „ruševna”.⁵⁷ Crkva nije ucrtana na katastarskom planu iz 1821. godine. Emilio Mužić sredinom 20. stoljeća navodi se da su ostatci crkve bili vidljivi još početkom istog stoljeća, no osorski župnik, nažalost, ne donosi nikakve druge podatke.⁵⁸

Položaj nekadašnje crkve u ulici što s glavnog trga vodi prema sjeveru, tj. crkvi Sv. Petra bilježi Niccolò Lemessi, no također bez drugih podataka o crkvi odnosno kakve arhivske potvrde njezine ubikacije.⁵⁹ Zaštitno arheološko sondiranje na tom položaju, provedeno 2017. godine, nije iznjedrilo ostatke zidova crkve ni druge nalaze koji bi upućivali na njezino postojanje, zbog čega ostaje otvoreno pitanje je li se crkva Sv. Klementa doista ondje nalazila.⁶⁰ Kako bilo, na mjestu na kojem Lemessi smješta crkvu u katastarskoj izmjeri iz 1821. godine ucrtan je manji vrt pravokutnog tlocrta, koji oblikom može upućivati na to da je zauzeo nekada izgrađenu površinu.⁶¹

U kupoprodajnim ugovorima iz prve polovice 16. stoljeća crkva se više puta navodi kao orijentir, što potvrđuje da je bila podignuta na gušće naseljenom područ-

ju unutar inače vrlo rahle urbane strukture Osora.⁶² Jedan od ugovora potvrđuje da se uz crkvu nalazio pripadajući joj vrt.⁶³ Valja istaknuti da je riječ o jednoj crkvi tog titulara na području Osorske biskupije i općenito iznimno rijetkom titularu kvarnerskih crkava.⁶⁴ O vremenu podizanja osorske crkve nije moguće ništa konkretno zaključiti.

Crkve *extra muros*

Sveti Ivan Krstitelj (baptisterij?) (Karta I, br. 12)

Godine 1579. navedena je kao jedna od crkava „izvan zidina”, a kako se u vizitaciji navodi neposredno nakon stare (ranokršćanske) katedrale, najvjerojatnije je bila dijelom prvoga episkopalnog sklopa.⁶⁵ Riječ je, sudeći i prema titularu, o pravokutnoj krstionici iz 5. stoljeća sa sačuvanom zvjezdolikom piscinom, koja je u 6. stoljeću proširena polukružnom apsidom, u kojoj su pronađeni ostatci mozaičke dekoracije podnice i cjelovito sačuvani utori za pluteje pregrade.⁶⁶ Nije poznato do kada je baptisterij služio svojoj svrsi, no piscina nije bila uklonjena. Crkva je bila jednostavni beneficij sa skromnim prihodima (tri dukata iz 1579. smanjena su na dva 1603. godine), a rektori su dolazili iz redova osorskih kanonika.⁶⁷

Sveti Mihovil (Karta I, br. 13)

Crkva se u vizitacijama također navodi nakon stare, ranokršćanske katedrale, na temelju čega je moguće zaključiti da je posrijedi jedna od starijih osorskih crkava, podignuta na istočnom dijelu grada, konačno napuštenom, kako je navedeno, sedamdesetih godina 15. stoljeća. Godine 1579. crkva je bila bez prihoda, ruševna, bez krova, no naveden je i zvonik (*campanile*), iako je moguće riječ o preslici.⁶⁸ Unatoč lošem stanju u kojem se tada nalazila, crkva Sv. Mihovila jedna je od rijetkih za koje nije bilo naređeno rušenje. Dapače, 1603. godine određeno je da se postave nova vrata i da se popravi urušeno zide.⁶⁹ Na temelju navedenih podataka moguće je – iako s nužnim oprezom – pretpostaviti da je Sv. Mihovil bio dijelom staroga episkopalnog sklopa, moguće ostatak jedne od dviju ranokršćanskih bazilika Osora. Ostali objavljeni izvori o ranokršćanskome katedralnom sklopu, napose vizitacije i izvještaji iz 17. i 18. stoljeća, ne daju odgovore na to pitanje.⁷⁰

Sveta Katarina (Karta I, br. 14)

Crkva se nalazi u sjeveroistočnom dijelu grada, nad južnom obalom uvale Bijar. Arheološka iskapanja sredinom prošlog stoljeća vodio je Andrija Mohorovičić, datiravši crkvu s oblom istaknutom apsidom u romaničko razdoblje, 12. ili 13. stoljeće.⁷¹ U 16. stoljeću o crkvi su se zajednički brinuli članovi osorske plemićke obitelji Schia i Andrija Sgnavich (?), a prihode je dobivala od zemljišta na Puntima Križa i od vrta iza crkve koji su obrađivali franjevci trećoredci iz Bijara.⁷² Do godine 1579. crkva je ostala bez prihoda, no očito pod krovom.⁷³ Početkom 17. stoljeća naređeno je da se crkva zatvori da u unutrašnjost ne ulaze ovce.⁷⁴ Sredinom 18. stoljeća crkvi je prijetilo rušenje te se u njoj nije održavala misa.⁷⁵ Ipak, na katastru iz 1821. godine crkva je ucrtana (upisana kao *ruina di chiesa*, bez titulara). Od crkve i danas stoji bočni zid u visini od jednog metra i peta apside.

Sveti Stjepan (Karta I, br. 15)

Crkva se prvi put spominje krajem 16. stoljeća, kada je već bila u lošem stanju. Na jedinom oltaru crkve misilo se isključivo na dan svetca, a Valier je odredio da je se ima popraviti ili srušiti (i na mjestu postaviti križ, a prihod preusmjeriti na katedralu).⁷⁶ Sredinom 17. stoljeća navodi se da se crkva nalazila *ultra portum Ausseri*, s oltarom u vrlo lošem stanju, kao i građevina općenito.⁷⁷ Sredinom 18. stoljeća, u

izvještaju *ad limina* biskupa Nikole Dinarčića, crkva Sv. Stjepana jedna je od rijetkih „malih” osorskih crkava koja je ostala stajati (uz Sv. Marka i Sv. Katarinu). Tada se navodi da je bila ruševna te da se u njoj nisu održavale mise, no s obzirom na to da se spominje u paru sa Sv. Katarinom, netočna je ubikacija *extra muros praeter veterem cathedralem*,⁷⁸ budući da se građevina nalazila na suprotnoj, lošinjskoj strani, sjeverozapadno od mosta, na položaju predrimske i rimske nekropole.

Precizan položaj crkve donosi karta Frane Zavorea iz ljeta 1793. godine. Predmet je karte Osorski kanal i pripadajuće strukture, no autor, mletački inženjer šibenskog podrijetla, detaljno je zabilježio i crkvu na uzvišenju s lošinjske strane kanala (sl. 4).⁷⁹ Riječ je o jednobrodnoj građevini s istaknutom oblom apsidom sa zapadne strane te, kako proizlazi iz nacрта, manjim kvadratnim zvonikom pridodanim volumenu crkve na pročelju. Na sjeverozapadni ugao crkve nastavlja se ravan zid čija je funkcija nerazjašnjena. Crkvu također bilježi izmjera iz 1821. godine, no ona je na navedenom katastru ucrtana tipičnom oznakom za sakralne građevine, što, kada se uspoređi s ranijom Zavoreovom kartom, ne odgovara njezinu stvarnom obliku. Titular crkve, posvećene prvomučeniku, upućuje na vrlo rani postanak, moguće ranokršćanski (na što dodatno upućuje i smještaj na samoj nekropoli). Danas se ne naziru ostatci građevine koja je vjerojatno razgrađena u 19. stoljeću.

Sveti Bartol (Karta I, br. 16)

U popisu dobara biskupije iz 1534. godine navodi se crkva Sv. Bartola *in Vier*, odnosno u uvali Bijar. Crkva tada nije imala prihode, a održavana je jedna misa na svetčev dan, o čemu su se skrbili Petar i Franjo Schia, prema želji Franice Draža, kćeri Kolana Draža.⁸⁰ Godine 1579. crkva je zatečena bez prihoda.⁸¹ Kasnije vizitacije ne spominju je, što potvrđuje da je crkva ubrzo srušena.

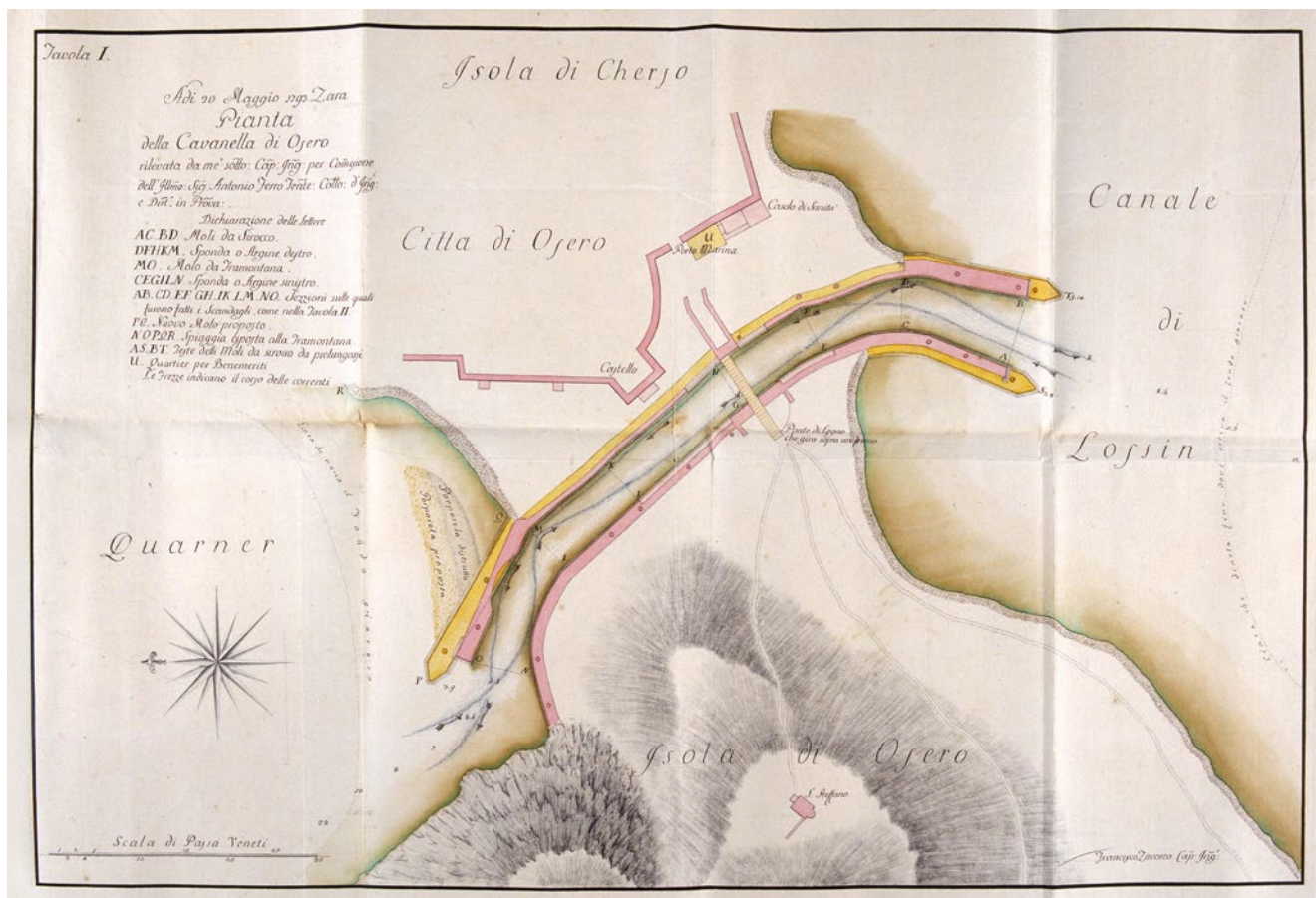
Sveti Lovro (Karta I, br. 17)

Ova jednobrodna crkva s istaknutom polukružnom apsidom smještena je na lošinjskoj strani, na uzvišenju nad morem koje se početkom 16. stoljeća naziva *monticulum Sancti Laurenti*, a lokalitet se naziva i Hramarić.⁸² Prema istom popisu iz 1534., Sv. Lovro naveden je kao „osorska” crkva, unatoč tomu što se nije nalazila unutar ili neposredno izvan zidina. Sačuvani su perimetralni zidovi, no lokalitet je zarastao i teško dostupan. Prema načinu slaganja kamena, riječ je o gradnji iz romaničkog doba, okvirno 12. ili 13. stoljeća.⁸³

U 16. stoljeću crkva se uzdržavala od iznajmljivanja okolnog terena, a o njoj se brinula Biskupija.⁸⁴ Na trenutačnom stupnju istraživanja nije moguće utvrditi kada je crkva napuštena, no indikativno je da se ne spominje već u najranijim vizitacijama druge polovice 16. i početka 17. stoljeća. U 18. stoljeću, u bilješkama kanonika Matjeja Sovića crkva je navedena kao ruševna (*diroccata*), uz podatak da su uz nju prije obitavali kamaldoljani.⁸⁵ Lokalitet svakako zavrjeđuje opsežna istraživanja, tim više što katastar 1821. ondje bilježi čak dvije ruševne crkve, na udaljenosti od pedesetak metara jedna od druge.⁸⁶

Sveti Vid (Karta I, br. 18)

U 16. stoljeću za crkvu, uzdržavanu od prihoda od ovaca s obližnjeg terena, navodi se da je bila smještena *in loco Slaniavoriz fora de Ossaro*.⁸⁷ Do vizitacije 1579. godine crkva je bila bez krova i prihoda, odnosno navedena je skupno s crkvama Sv. Klementa, Katarine i Bartola.⁸⁸ Ubikaciju potvrđuje ugovor o reguliranju prava na korištenje zemljišta iz 1764. godine, tj. produljenje ugovora o emfiteuzi iz 1732., koji je osorska općina sklopila s izvjesnim Antonijem Bartolijem. Ondje se, u uvodnom definiranju terena koji je bio predmet ugovora, navodi da je smješten

4. Francesco Zavoreo, *Pianta dela Cavanella di Osero*, 1793. (preuzeto iz: DARKA BILIĆ / bilj. 78/, 267)

Francesco Zavoreo, *Pianta dela Cavanella di Osero*, 1793

na Kampi, *apresso la chiesa dirocata di S. Vito, o S. Bortolomio*.⁸⁹ Kampa je nizinski poluotok na creskoj obali južno od Osora, neposredno uz naselje, okružen plićinama iz kojih se vadila sol (što moguće objašnjava toponim s početka 16. stoljeća, *Slaniavoriz*). Ostaje nerazjašnjeno otkada se crkva počela nazivati dvojnim titularom, Sv. Vida i Bartola, budući da su u popisu dobara biskupije iz 1534. godine crkve posvećene tim svetcima navedene zasebno, s jasno odvojenim prostornim odrednicama, prva *in loco Slaniavoriz*, a druga, kako je ranije navedeno, *in Vier*. Budući da o crkvi Sv. Vida za sada nisu pronađeni drugi arhivski podatci, nije moguće ništa više reći o njezinu obliku i vremenu gradnje.⁹⁰

Crkve nepoznate ubikacije

Sveti Damjan (Prilog I, br. 19)

Crkva tog titulara ne javlja se u popisu dobara biskupije iz 1534. godine, no jedan raniji arhivski podatak potvrđuje njezino postojanje. U kratkoj zabilježbi isplate sredstava iz 1528. godine potvrđuje se da je svećenik Jakov Bradičić od gradskih sudaca Martina Schije i Jakova Draže primio novac *pro officatura capele S. Damiani*.⁹¹ Ubikacija za sada nije poznata, no treba napomenuti da se u literaturi i crkva franjevac trećoredaca u Bijaru navodi pod navedenim titularom, koja je, međutim, bila posvećena Bogorodici. Zbrka oko titulara crkve trećoredaca nastaje početkom 20. stoljeća, kada se ta, tada napuštena crkva, bilježi kao „sv. Damjan”.⁹² Razlog toj zabuni vjerojatno leži u teže čitljivom natpisu s njezina pročelja, koji donosi ime naručitelja (*ser Damian de Romeis*).⁹³

* * *

Uz opisani slučaj crkve Sv. Damjana, treba još jednom istaknuti da postoji još osorskih crkava nepoznate povijesti, čak i titulara, i unutar zidina i izvan njih. Već su prije navedena dva recentna nalaza crkava: jedne sred današnjeg trga, a druge ispred ranokršćanske katedrale.⁹⁴ Te su crkve očito srušene prije 16. stoljeća, otkada datiraju za sada obrađeni izvori. Jednak je slučaj i s crkvom Sv. Pavla, koja se spominje u izvorima s kraja 14. stoljeća pored Samostana sv. Petra, koje prenosi D. Farlati, no o njoj nema govora u izvorima 16. i 17. stoljeća koji su obrađeni u ovom radu.⁹⁵ Nepoznat je i titular crkve u Osorskom dolcu, lokalitetu na kojem je pronađen znatan broj predromaničkih ulomaka.

U ovom tekstu predstavljeni popis crkava s podacima pabirčenim iz arhivskih, kartografskih i sekundarnih izvora, pokazuje u kojoj je mjeri urbani areal Osora (ako njegovu strukturu doista možemo opisati rečenim terminom) nepoznat, tj. koliko je stoljetan proces degradacije izbrisao materijalnih ostataka sakralne graditeljske prošlosti, mahom iz vremena prije kraja 14. stoljeća, kada je grad razoren u napadu Đenovljana.

Većina prikazanih crkva zacijelo je bila vrlo mala i skromnih arhitektonskih obilježja (Sv. Marko, Sv. Stjepan, Sv. Spas, Sv. Katarina i druge), uz iznimku crkve Sv. Martina centralnog oblika sa zvonikom. Kako bilo, panoramski pogled na broj crkava, njihove titulare i moguće vrijeme gradnje, u mnogočemu upotpunjuje sliku o nekadašnjem gradu.

Do budućih istraživanja valja istaknuti da izvori ni za jednu od obrađenih manjih crkava ne navode da je bila pod patronatom određene obitelji, kako je to općenito bio slučaj u jadranskim gradovima i šire.⁹⁶ Iako popis dobara biskupije iz 1534. godine donosi točne osobe koje su obnašale dužnost prokuratora crkava, za svega jednu se navodi da je bila pod obiteljskim patronatom. U ovom tekstu sabrani podatci potvrđuju da je posljednja „manja” crkva sagrađena u Osoru, „biskupska crkva” Sv. Spasa, podignuta istovremeno s dovršetkom renesansne katedrale 1498. godine. Nakon tog datuma sagrađena je jedino crkva benediktinskog Samostana Gospe od Anđela (prva desetljeća 16. stoljeća), što je ujedno i posljednja crkva koja je podignuta u Osoru. Na trenutačnom stupnju istraživanja, međutim, vrijeme podizanja crkava poznato je za samo manji dio njih, zbog čega možemo ustvrditi da smo tek na početku poznavanja sakralne, posredno i urbane topografije Osora.

PRILOG 1

Tablični prikaz crkava Osora o kojima je u tekstu riječ (izostavljene su „velike” crkve, br. 1–5 na Karti I)

R. br.	Titular	Vrijeme gradnje	Stanje	<i>Libro delle chiese</i> (1534.)	Vizitacija Valier (1579.)	Vizitacija Priuli (1603.)	Vizitacija de Ponte (1647.)	<i>Relazione ad limina</i> (1749.)	Kat. čest. u Katastru Franje I. (1821.)
6.	Sv. Gaudencije	kraj 14. / početak 15. stoljeća	postoji	•	•	•	•		7
7.	Sv. Spas	1498.	srušena 1820-ih godina	•	•	•	•		70
8.	Sv. Marko	1456.	srušena u 19. stoljeću	•	•	•	•	•	68
9.	Sv. Martin	kasna antika – rani srednji vijek	srušena prije 1603.	•	•				
10.	Sv. Šimun	srednji vijek (?)	srušena u 17. stoljeću	•	•				
11.	Sv. Klement	srednji vijek (?)	srušena prije 1820. godine	•	•			•	51, vrt (?)
12.	Sv. Ivan Krstitelj	5. – 6. stoljeće (?)	ruševna		•	•			
13.	Sv. Mihovil	5. – 6. stoljeće (?)	ruševna 1603., srušena prije 18. stoljeća		•	•			
14.	Sv. Katarina	12. – 13. stoljeće	ruševina	•	•	•	•	•	94
15.	Sv. Stjepan	nepoznato	srušena u 19. stoljeću		•		•	•	104
16.	Sv. Bartol	nepoznato	srušena u 17. stoljeću	•	•				
17.	Sv. Lovro	12. – 13. stoljeće	ruševna 1820-ih godina	•					134, 135
18.	Sv. Vid	nepoznato	srušena u 16. stoljeću		•				
19.	Sv. Damjan	prvi poznati spomen 1530. godine	prije 1579. (?)						

BILJEŠKE

- ¹ Rad je rezultat projekta Instituta za povijest umjetnosti *Arhitektura i likovnost urbanih cjelina Hrvatske – UrbArH*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Vidi istraživanje crkava grada Cresa, MATTEO FILLINI – LUIGI TOMAZ, *Le chiese minori di Cherso* (Indagine storica sulle chiesette urbane di Matteo Fillini – Commenti stilistico-costruttivi, rilievi grafici e disegni di Luigi Tomaz), Conselve, 1988.; LARIS BORIĆ – JASENKA GUDELJ, *Uveliko i u malo: lik i likovnost renesansnog Cresa*, Zadar, 2019., 77–84 (poglavlje „Privatna i kolektivna pobožnost: bratovštinske i obiteljske kapele”).
- ² Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, XX-14A, *Libro delle chiese e dei beni ecclesiastici di Ossoero dell'anno 1534* (dalje: *Libro delle chiese*). Prijepis Lea Košute, koji je konzultiran za ovo istraživanje, čuva se u Arhivu HAZU. Izvornik se čuva u Biskupijskom arhivu u Krku.
- ³ *Libro delle chiese* (bilj. 2), 111–136.
- ⁴ O crkvi vidjeti MATKO MATIJA MARUŠIĆ, Crkva i samostan Sv. Marije od Anđela u Osoru: tradicija, izvori i arhitektura, *Ars Adriatica*, 13 (2023.), 99–112. Za citirani dokument iz 1530. godine, koji nije uključen u raspravu u citiranom članku, vidjeti Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-30, Arhiv općine Osor, *Acta cancellariae Ausseri* 1519. – 1534., f. 82v (dalje: *Acta cancellariae Ausseri* 1519. – 1534.).
- ⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zbirka preslika na papiru, HR-HDA-903, *Agostino Valier, Visitatio, Diocesis Ausserensis*, 1579. (dalje: *Visitatio Valier*).
- ⁶ HDA, Zbirka mikrofilmova (HR-HDA-1450), *Michele Priuli, Visitatio, Diocesis Ausserensis*, 1603. (dalje: *Visitatio Priuli*).
- ⁷ To su Sv. Platon na poluotoku Suplatunski, crkva nepoznatog titulara na lokalitetu Osorski dolac (obje na creskoj strani) te Sv. Petar u Polju (lošinjska strana). Arhitektonske i tlocrtne osobitosti za dio crkava izvan zidina utvrđene su arheološkim istraživanjima tijekom 20. stoljeća, kakva nisu provedena za većinu „manjih” crkava unutar zidina. Položaj navedenih građevina izvan zidina grada sačuvao ih je od razgradnje i ponovne upotrebe građevinskog materijala, što je bila sudbina glavnine crkava unutar zidina, kojima je ovaj rad posvećen. Vidjeti STEFANO ZUCCHI, Un edificio culturale poco noto. Il caso di San Platone in Sontè: Bilancio critico-bibliografico, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 103 (2003.), 107–153; MARIJANA DLAČIĆ, *Crkve i kapele cresko-lošinjskog arhipelaga: Grad Mali Lošinj* (katalog izložbe, Lošinjski muzej, Palača Fritzy), Mali Lošinj, 2016., 24–25, 27, 44. O crkvama okolice grada doznajemo iz još neproučenih bilješki osorskog kanonika Mateja Sovića, iz 1770. godine, koje je sastavio prema bilješkama jednog od svojih prethodnika, Josipa Milanesea, usp. LEO KOŠUTA, Ubikacija benediktinskog samostana „Montis Garbi” na otoku Lošinju, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 1 (1954.), 134 (bilj. 26).
- ⁸ Biskupijski arhiv Krk, Arhiv Osorske biskupije, XV, 1–2, *Visitatio generalis totius diocesis Valerii de Ponte visitatoris apostolici*, 1647. – 1649. (dalje: *Visitatio Ponte*).
- ⁹ GIANNA DUDA MARINELLI, La diocesi di Ossoero nelle fonti locali e vaticane, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 108 (2008.), 223–224.
- ¹⁰ Recentno vidjeti MARIJAN BRADANOVIĆ, Prilog poznavanju stambenog graditeljstva 15. i 16. stoljeća na sjevernom Jadranu, *Peristil*, 56 (2013.), 75–77; TEA SUŠANJ PROTIĆ, O urbanizmu Osora nakon 1450. godine, *Ars Adriatica*, 5 (2015.), 95–114; MATKO MATIJA MARUŠIĆ, O unutrašnjosti katedrale sv. Nikole u Osoru tijekom 16. stoljeća, *Ars Adriatica*, 11 (2021.), 177–192.
- ¹¹ Istraživačima u oči zacijelo upada brojnost sačuvanih fragmenata pleterne plastike i mogućnosti rekonstrukcije njihovih oltarnih pregrada, što je obrnuto proporcionalno stupnju poznavanja sakralne arhitekture istog razdoblja, pri čemu se pak ne podrazumijeva sama arhitektura crkava, već i njihovo samo postojanje. Vidjeti JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, *Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres, 1991.
- ¹² O iznimnom nalazu crkve ispod popločenja glavnog trga, zasad nepoznatog titulara, sred antičkog foruma, vidi <https://www.hr.hr/index.php/aktualno/novosti-i-obavijesti/4640-kulturno-povijesna-urbana-cjelina-naselja-osor> (datum posjeta: 27. ožujka 2025.). Za konkretnu raspravu o tim crkvama treba pričekati cjelovitu objavu rezultata istraživanja i prijedlog datacije prema arheološkim slojevima.
- ¹³ NIVES DONEUS – MICHAEL DONEUS – ZRINKA ETTINGER-STARČIĆ, The ancient city of Osor, northern Adriatic, in integrated archaeological prospection, *Hortus Artium Medievalium*, 23 (2017.), 772 (dimenzije crkve, koja je utvrđena georadarskim ispitivanjem, jesu 10,5 x 6 m).
- ¹⁴ MORANA ČAUŠEVIĆ-BULLY – JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, La topographie archéologique d'Osor de l'antiquité au haut moyen âge, *Histria antiqua*, 16 (2008.), 259–260.
- ¹⁵ MARIJANA DLAČIĆ (bilj. 7), 41 (br. 27 Osor, crkva nepoznatog titulara).
- ¹⁶ Na preciznu dataciju novog poteza zidina, i činjenicu da se i prije podizanja pomišljalo na gradnju nove katedrale, upozorila je TEA SUŠANJ PROTIĆ (bilj. 10), 97.
- ¹⁷ ENVER IMAMOVIĆ, *Povijesno-arheološki vodič po Osoru*, Sarajevo, 1979., 61 (14. ili 15. stoljeće); ANA DEANOVIĆ, *Mali vječni grad Osor*, Osor, 1976., 24 (posljednja četvrtina 14. stoljeća, nakon napada Đenovljana).
- ¹⁸ O gotičkom tipu otočkih crkava, s pravokutnom apsidom, u odnosu spram ranijega romaničkog sloja, s oblom apsidom, vidjeti TEA SUŠANJ PROTIĆ, Gotičke kapele s kvadratičnom apsidom na otoku Cresu, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 38 (2014.), 51.
- ¹⁹ ANDRE MOHOROVIČIĆ, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, *Ljetopis JAZU*, 62 (1955.), 518.
- ²⁰ Na arhivskim fotografijama, na luneti se nalazi glava muške figure. Riječ je o skulpturi Boga Oca s portala osorske katedrale, djelu radionice Giovannija Buore, koji je onamo postavljen nakon bombardiranja renesansne katedrale i stradavanja plastike njezina pročelja. Fragment se danas čuva u Zbirci sakralne umjetnosti Osor.
- ²¹ Za fragmente vidjeti JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ (bilj. 11), 32 (br. 42 i 43).

- ²² Grb je katalogizirala JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, Osorska heraldička baština, II. dio, u: *Creski anali: od starine do našeg doba*, sv. II, ur. Elvira Marinković Škomrlj, Cres, 2025., 175 (sl. 28).
- ²³ Treba istaknuti da nedostaje detaljna studija opadanja grada u drugoj polovici 14. stoljeća s analizom svih poznatih izvora. Kao jedan od sudbonosnih udaraca za Osor navodi se i kuga 1361. godine, vidjeti ANA DEANOVIĆ (bilj. 17), 86.
- ²⁴ DANIJEL CIKOVIĆ, *Tres sunt arcae sepulcrales, duae lignae, tertia marmorea*: La cassa di san Gaudenzio di Ossero, u: *St Peter of Osor (Island of Cres) and Benedictine monasticism in the Adriatic area* (ur. Sébastien Bully, Morana Čaušević-Bully i Stéphane Gioanni), Roma, 2024., 239–253. O skulpturi vidjeti MATKO MARUŠIĆ, *Drvena skulptura Cresa i Lošinja do 1550. godine: pojavnost i vrijednost*, Zagreb, 2024., 222–224 (s ranijom literaturom).
- ²⁵ *Ecclesia S. Gaudentii est confraternitatis; Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 15. Za Bratovštinu sv. Gaudencija vidjeti MARIJANA DLAČIĆ, *Bratovštine na području bivše osorske komune* (katalog izložbe, Lošinski muzej, Palača Fritzy), Mali Lošinj, 2014., 23.
- ²⁶ DANIELE FARLATI, *Illyricum Sacrum*, sv. V, Venetiis, 1774., 216.
- ²⁷ MARIO BOTTER, Ossero, città italiana dei nobili ricordi, *Pagine istriane*, 4, br. 3 (1950.), 343; ENVER IMAMOVIĆ (bilj. 17), 65–66.
- ²⁸ Središnji barokni oltar ne potječe iz ove crkve; prenesen je iz crkve Gospe od Anđela sredinom 19. stoljeća. Budući da je oltar postavljen na liniju ramena apside, time je prostor apside pretvoren u sakristiju. Na oltaru se nalazi slika nepoznatog autora koja prikazuje osorskog patrona, koju je restaurirao Luigi Andreuzzi. Provenijencija slike nije poznata, a datacija, do budućih istraživanja, ostaje otvorena.
- ²⁹ N. Lemessi u shematskom prikazu tlocrta Osora crkvu greškom navodi pod titularom „San Lorenzo“, što su preuzeli i noviji autori, NICOLÒ LEMESSI, *Note storiche, geografiche e artistiche sull'isola di Cherso*, Roma, 1979., sv. V, 112.
- ³⁰ *Ecclesia S. Salvatoris consecrata quae est domini episcopi (Visitatio Valier* [bilj. 5], f. 12v) i *Visitavit ecclesiam Sancti Salvatoris vulgo nuncupatam la chiesa del vescovo (Visitatio Priuli* [bilj. 6], f. 404r).
- ³¹ DANIELE FARLATI (bilj. 26), 210. JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, *Grbovi osorske katedrale* (katalog izložbe, Lošinski muzej), Mali Lošinj, 2013., 8–9; ISTA, *Grboslovna baština cresko-lošinskog otočja*, Cres, 2023., 148–149 (br. 540).
- ³² HR-DARI-30, Arhiv općine Osor, Administrativni spisi općine Osor, 265, god. 1821/II, 10.
- ³³ C. HOSTILIO . L. F. / CLA. CELERI / IVLIA. T. F. PROCVLA / MATER. Vidjeti LUCIANO TOMASI, Al sig. Dr. Kandler, *L'Istria*, 1, br. 38–39 (27. lipnja 1846.), 156. Tomasijeva transkripcija objavljena je u: JOHANN GABRIEL SEIDL, Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geographie, Statistik und Naturkunde*, 3, br. 135 (10. studenoga 1846.), 1051.
- ³⁴ *Visitatio Valier* (bilj. 5), 12v.
- ³⁵ *Visitatio Priuli* (bilj. 6), f. 404r.
- ³⁶ *Visitatio Ponte* (bilj. 8), f. 29.
- ³⁷ Usp. razmišljanja o pojačanoj graditeljskoj aktivnosti tijekom 15. stoljeća iznesena u TEA SUŠANJ PROTIĆ (bilj. 10), 103.
- ³⁸ Usporedi kvalitetno klesani grb istog biskupa iz Arheološke zbirke Osor, inv. br. AZO-1873 (okvirna datacija 15. stoljeće), JASMINKA ĆUS RUKONIĆ (bilj. 31, 2023.), 148–149 (br. 541).
- ³⁹ O crkvi, čiji je tlocrt ucrtan na katastru iz 1821. godine, vidjeti MATKO MATIJA MARUŠIĆ (bilj. 4).
- ⁴⁰ Crkva Sv. Marka najranija je od „nepravilno“ orijentiranih osorskih crkava. Renesansna katedrala, završena koncem 15. stoljeća također se pruža sjever-jug, a crkva ženskog benediktinskog Samostana Sv. Marije od Anđela, podignuta u prvoj polovici 16. stoljeća na ranijim strukturama, jug-sjever.
- ⁴¹ Arheološka zbirka Osor, inv. br. AZO-1771. Natpis, s djelomično točnom transkripcijom, donosi MARIO BOTTER, Leoni di San Marco e altre vestigia della Serenissima a Ossero, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 61 (1961.), 145.
- ⁴² *Libro delle chiese* (bilj. 2), 120 (gdje se, u konzultiranom prijepisu Lea Košute, navodi da se kuća nalazila *in contrada Locariza*).
- ⁴³ *Visitatio Valier* (bilj. 5), 13v.
- ⁴⁴ Isto.
- ⁴⁵ *Visitatio Priuli* (bilj. 6), f. 403v. Sredinom 17. stoljeća oltar crkve bio je propisno ukrašen, *Visitatio Ponte* (bilj. 8), f. 29v.
- ⁴⁶ *Libro delle chiese* (bilj. 2), 122.
- ⁴⁷ Isto.
- ⁴⁸ (...) *forma rotunda cum turri in medio constructa super quatuor pilis in forma rotunda; Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 14v.
- ⁴⁹ Vidjeti npr. TOMISLAV MARASOVIĆ, „Quincunx“ u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije, *Starohrvatska prosvjeta*, 20 (1990.), 215–224.
- ⁵⁰ Najrecentnije vidjeti: SEBASTIEN BULLY – MORANA ČAUŠEVIĆ-BULLY – MILJENKO JURKOVIĆ – IVA MARIĆ, The Contribution of Archaeology to the Knowledge of the St Peter's Monastery in Osor: Origins, Architecture and Topography, u: *St Peter of Osor (Island of Cres) and Benedictine Monasticism in the Adriatic Area* (bilj. 24), 135–158.
- ⁵¹ *Acta cancellariae Ausseri* 1519. – 1534. (bilj. 4), ff. 992r, 1204r.
- ⁵² *Libro delle chiese* (bilj. 2), 123.
- ⁵³ *Visitatio Valier* (bilj. 5), ff. 14v, 15r.
- ⁵⁴ *Visitatio Priuli* (bilj. 6), f. 406rv.
- ⁵⁵ *Libro delle chiese* (bilj. 2), 124.
- ⁵⁶ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 15r.
- ⁵⁷ GIANNA DUDA MARINELLI (bilj. 9), 224.
- ⁵⁸ EMILIO MUŽIĆ, *Historijske crtice*, sine anno (1970-e), strojopis u Župnom uredu u Osoru, 9.
- ⁵⁹ NICOLÒ LEMESSI (bilj. 29), 112; TEA SUŠANJ PROTIĆ (bilj. 10), 103.
- ⁶⁰ JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, Izvješće o rezultatima arheoloških istraživanja arheološke sonde E na području neposredno uz nezakonito izgrađenu zgradu u Osoru na k. č. zgr. 25/2 i k. č. 52/1 k. o. Osor, na adresi Osor 65, elaborat, Cres, 2017., 4. Objava nalaza očekuje se u časopisu *Hrvatski arheološki godišnjak*.
- ⁶¹ Riječ je o vrtu koji je u katastru zaveden pod brojem 51, no koji je bio u privatnom vlasništvu (vlasništvo biskupije ili općine bila bi jača indicija da se na mjestu vrta prije nalazila crkva).

- ⁶² *Acta cancellariae Ausseri* 1519. – 1534. (bilj. 4), ff. 73r, 80v, 1067r, 1185r.
- ⁶³ Isto, f. 80v (3. ožujka 1530.).
- ⁶⁴ Primjerice, Anđelko Badurina bilježi svega jednu crkvu tog titulara (pretpostavljam Sv. Klementa u Klimnu, na otoku Krku). Vidi ANĐELKO BADURINA, *Hagiotopografija Kvarnera*, u: *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, (ur.) Marina Vicolja i Nina Kudiš, Rijeka, 1993., 191.
- ⁶⁵ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 13r.
- ⁶⁶ O arheološkim slojevima baptisterija vidjeti MORANA ČAUŠEVIĆ, *Sainte-Marie du cimetière d'Osor: état de la question et résultats des dernières fouilles*, *Hortus artium medievalium*, 9 (2003.), 205–212; TIN TURKOVIĆ – NIKOLINA MARAKOVIĆ, *Prilog poznavanju najranije faze ranokršćanskog kompleksa Sv. Marije na groblju u Osoru*, *Peristil*, 48 (2005.), 5–17.
- ⁶⁷ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 13r; *Visitatio Priuli* (bilj. 6), f. 403v.
- ⁶⁸ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 13r.
- ⁶⁹ *Visitatio Priuli* (bilj. 6), f. 403v.
- ⁷⁰ BRANKO FUČIĆ, *L'antica cattedrale di S. Maria di Ossero*, u: *De cultu mariano saeculo XVI. Acta Congressus Mariologici Mariani Internationalis Caesaraugustae anno 1970 celebrati*, sv. 6, Romae (1986.), 285–286.
- ⁷¹ ANDRIJA MOHOROVIČIĆ, *Pregled i analiza novootkrivenih objekata historijske arhitekture na području grada Osora*, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, 1–2 (1953.), 13.
- ⁷² *Libro delle chiese* (bilj. 2), 135–136. Iznosena je pretpostavka da je crkva građena kao „satelit” obližnjeg Samostana sv. Petra, MORANA ČAUŠEVIĆ-BULLY – JASMINKA ČUS-RUKONIĆ (bilj. 14), 264.
- ⁷³ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 15r.
- ⁷⁴ *Visitatio Priuli* (bilj. 6), f. 407v.
- ⁷⁵ GIANNA DUDA MARINELLI (bilj. 9), 224.
- ⁷⁶ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 15v.
- ⁷⁷ *Visitatio Ponte* (bilj. 8), f. 29v.
- ⁷⁸ (...) *extra muros paeter veterem Cathedralem extat ecclesia S. Stephani et S. Catharinae, quae cum necessariis careant ad divina peragenda, est poene collabentes nec redditus habeat unde reparari possint interdica fuere*, GIANNA DUDA MARINELLI (bilj. 9), 224.
- ⁷⁹ Karta je, s objašnjenjem okolnosti nastanka, objavljena u DARKA BILIĆ, *Inženjeri u službi Mletačke Republike: inženjeri i civilna arhitektura u 18. stoljeću u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji*, Split, 2013., 267–268 (signatura crteža: Archivio di Stato di Venezia, Senato PTM, b. 659, izvj. 49 od 11. lipnja 1793., crtež I).
- ⁸⁰ *Libro delle chiese* (bilj. 2), 136.
- ⁸¹ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 15r.
- ⁸² *Acta cancellariae Ausseri* 1519. – 1534. (bilj. 4), f. 1049r; MARIJANA DLAČIĆ (bilj. 7), 44 (br. 29).
- ⁸³ ANDRE MOHOROVIČIĆ (bilj. 19), 513; IVAN OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II (Benediktinci u Dalmaciji), Split, 1964., 155.
- ⁸⁴ *Libro delle chiese* (bilj. 2), 124.
- ⁸⁵ Citirano prema LEO KOŠUTA (bilj. 7), 134 (bilj. 28).
- ⁸⁶ Kat. čestice 134 i 135 (obje označene kao *ruina di chiesa*, u vlasništvu osorske komune).
- ⁸⁷ *Libro delle chiese* (bilj. 2), 137.
- ⁸⁸ *Visitatio Valier* (bilj. 5), f. 15r.
- ⁸⁹ *in terreno (...) nominato Campsa posto fuori le mura di questa città apresso la chiesa dirocata di S. Vito, o S. Bortolomio*, HRDARI-30, Arhiv općine Osor, kutija 1b, Katastik grada Osora (*Catastico della citta d'Ossero*), 147, 149.
- ⁹⁰ Na poluotoku Kampa nekoliko je povijesnih struktura, poput kružnog volumena koji je najvjerojatnije ostatak mlina na vjetar (koji je bio ruševan još početkom 19. stoljeća) te zidovi neidentificirane građevine smještene po sredini poluotoka. Sporadični nalazi ukazuju i na postojanje nekropole, no sustavna istraživanja nisu provedena.
- ⁹¹ *Acta cancellariae Ausseri* 1519. – 1534. (bilj. 4), f. 153a (kuverta).
- ⁹² MARIO BOTTER (bilj. 27), 343–344; EMILIO MUŽIĆ (bilj. 58), 8.
- ⁹³ Natpis, iz 1414. godine, navodi sljedeće: *Ista ecclesia fuit edificata per ser Damianum (quondam) ser Romeii de Ferara abitator in Absero* zbog čega je moguće došlo do zabune između titulara, EMILIO MUŽIĆ (bilj. 58), 8. Citirani navod iz apostolske vizitacije 1579. godine isključuje mogućnost da je riječ o istoj crkvi. Otvorena ostaje mogućnost da se u bilješci o „kapeli” sv. Damjana krije oltar tog titulara u nekoj od osorskih crkava, no takav nije zabilježen u poznatim izvorima.
- ⁹⁴ Vidi bilješke 12 i 13. Vrijedi svakako dodati da Luciano Tomasi, prema kazivanju tadašnjeg načelnika Osora, Raimunda Malabotića, spominje i crkvu sv. Sabe kojoj su se, kako navodi 1846. godine, „početkom stoljeća neuspješno tražili ostatci”, zbog lokalne predaje da je ondje zakopano blago, vidjeti LUCIANO TOMASI (bilj. 33), 158. Izvori konzultirani u ovom radu ne spominju crkvu navedenog titulara.
- ⁹⁵ DANIELE FARLATI (bilj. 26), 199. Uz to, treba istaknuti da se u literaturi spominju i neke druge crkve, poput crkve nepoznatog titulara na mjestu renesansne katedrale, vidi ENVER IMAMOVIĆ (bilj. 17), 55.
- ⁹⁶ Usporedi situaciju u većem i prosperitetnijem Cresu, LARIS BORIĆ – JASENKA GUDELJ (bilj. 1), 77–84.

